

Федько Іванна В.,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
аспірант кафедри економічної теорії
e-mail: ivanna.fedko.kneu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0537-8394>

Самійленко Андрій П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
e-mail: kpeof@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7257-5036

МАЛИЙ БІЗНЕС В СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕННЯХ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У 2012 — 2022 РОКАХ В КОНТЕКСТІ ВИРІШЕННЯ ЗАВДАНЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Fedko Ivanna

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
graduate student of the Economic Theory Department
e-mail: ivanna.fedko.kneu@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0537-8394>

Samiilenko Andrii

PhD in Economics,
Associate Professor of the Department of Economic Theory,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine
e-mail: samiilenko@kneu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-7257-5036

SMALL BUSINESS IN STRUCTURAL SHIFTS IN UKRAINIAN ECONOMY DURING 2012-2022 IN THE CONTEXT OF SOLVING THE PROBLEMS OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Анотація. Стаття присвячена апробації авторської методики оцінювання внеску структурних зрушень (розподілу загальної чисельності зайнятих між великими, середніми і малими підприємствами) в процесі соціально-економічного розвитку в Україні. Для цього загальні тенденції динаміки масштабів й ефективності сектору українських нефінансових підприємств та специфіка таких тенденцій щодо підприємств з різними масштабами господарської діяльності досліджуються за ретроспективний період 2012–2022 рр. Через принципові відмінності факторів економічної динаміки роки відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації досліджуються окремо від років вагомих політичних, військово-політичних і епідеміологічних збурень. Використовуючи адитивно-мультиплікативну модель залежності загальної суми доданої вартості, генерованої українськими підприємствами від чисельності зайнятості, пропорцій їх розподілу між великими, середніми і малими підприємствами та продуктивності праці (питомих обсягів доданої вартості на зайнятого працівника) та метод послідовних підстановок, проведено факторний аналіз динаміки обсягів доданої вартості, створюваної протягом ретроспективного періоду українськими підприємствами. Отримані свідчення вагової конвергенції рівня економічної ефективності малого і великого бізнесу протягом ретроспективного періоду та провідної ролі малих підприємств у підвищенні економічної ефективності госпо-

дарської діяльності в Україні та забезпеченні стійкості економіки до негативних зовнішніх і внутрішніх збурень.

Ключові слова: малі підприємства, конвергенція, додана вартість, продуктивність праці, структурні зрушення, стійкість економіки, соціально-економічний розвиток

Abstract. The article is devoted to testing the author's methodology for assessing the contribution of structural changes (distribution of the employees' total number between large, medium and small enterprises) to the processes of socio-economic development in Ukraine. For this purpose, the general trends in the dynamics of the scale and efficiency of the sector of Ukrainian non-financial enterprises and the specifics of such trends for enterprises with different scales of economic activity are studied for the retrospective period 2012-2022. Due to the fundamental differences in the factors of economic dynamics, the years of relatively stable political and epidemiological situation are studied separately from the years of significant political, military-political and epidemiological disturbances. Using the additive-multiplicative model of the value added, created by Ukrainian enterprises dependence on the number of employees, the proportions of their distribution among large, medium and small enterprises and labor productivity (value added per capita) and the method of sequential substitutions, the author conducts a factor analysis of the dynamics of value added created by Ukrainian enterprises in the retrospective period. Evidence of significant convergence of the economic efficiency level of small and large enterprises during the retrospective period and the leading role of small enterprises in improving the efficiency of economic activity in Ukraine and ensuring the resilience of the economy to negative external and internal disturbances is obtained.

Keywords: small business, convergence, value added, labor productivity, structural changes, economic sustainability, socio-economic development

JEL Classification: D22;O4

Постановка проблеми. Посилення внеску малого (поширеним і далеко не завжди виправданим, на нашу думку, є поєднання «малого і середнього») бізнесу у економічний розвиток традиційно асоціюється із зростанням його частки у сукупній доданій вартості, створеній в економіці країни та питомої ваги у загальній чисельності зайнятих (внесок у вирішення проблеми достатності масштабів національної сфери докладання праці для уникнення негативних наслідків безробіття). Обидва завдання, на перший погляд, добре узгоджені між собою: зростання чисельності зайнятих на малих підприємствах дозволить сподіватись і на більший внесок малого бізнесу в створення доданої вартості у національному господарстві. Проте, лише за умови, що «*ceteris paribus*» ми розглядаємо рівень продуктивності праці (питомих обсягів доданої вартості на зайняту особу) в секторі малого бізнесу та співвідношення продуктивності праці в малому і великому (середньому) бізнесі. Адже якщо темпи зростання продуктивності в малому бізнесі відстають від таких темпів, що демонструють бізнес структури з більшими масштабами господарської діяльності, то перерозподіл чисельності зайнятих на користь малого бізнесу знижуватиме середній темп зростання продуктивності по економіці загалом і обумовлюватиме скорочення, а не зростання абсолютних розмірів доданої вартості, генерованої в національній економіці.

Наведені схеми не є схоластичними, вони відображають процеси, що в літературі отримали назву «деіндустріалізація пострадянських країн» і домінували в структурних змінах в національній економіці України протягом 90-их років ХХ ст. та певною мірою простежувались і простежуються протягом ХХІ. Важко

визнати, що перетворення тисяч кваліфікованих інженерів, вчених і робітників на «човникових», чи ринкових торговців безпосередньо відповідає моделі соціально-економічного розвитку України. Але саме ці процеси в основі структурних змін, що фіксувались в 90-ті — вагомого зростання частки малого бізнесу в загальній чисельності зайнятих.

Відповідно, ця стаття містить спробу уточнити критерії оцінювання структурних зрушень в економіці у контексті відповідності перерозподілу місткості сфери зайнятості між малими, середніми і великими підприємствами, завданням соціально-економічного розвитку.

Аналіз літератури. Усі переліки суспільних функцій малого бізнесу (часто і далеко не завжди виправдано, на нашу думку, використовують поєднання «малі і середні підприємства»), що поширені у вітчизняній науковій літературі містить згадку про внесок малого і середнього бізнесу у «забезпечення робочими місцями», чи «створення альтернативи для зайнятості за наймом», чи інші варіанти, що по суті зводяться до розширення місткості національної сфери докладавання праці [1 — 12]. В основі наділення малого бізнесу специфічною роллю щодо вирішення завдань наближення до повної зайнятості — сформульована ще наприкінці позаминулого століття закономірність зростання капіталоозброєності праці (капіталомісткості продукту) [13; 14]. Усталена в науковому обігу модель реалізації цієї закономірності передбачає, що великий бізнес випереджає малий і середній за темпами насичення виробництва капіталом, що призводить до домінування тенденції витіснення праці капіталом і зменшення місткості сфери докладавання праці [15]. Як мінімум, для збереження такої місткості в секторі великих підприємств необхідні досить високі темпи економічного зростання, щоб компенсаційний ефект зростання національного виробництва, був достатнім, щоб перекрити вплив зменшення його трудомісткості). А найсприятливіші умови для компенсації витіснення праці капіталом у великих підприємств має саме малий бізнес — здатний швидко перетворити приріст рівноважного ВВП на додаткову кількість робочих місць.

Звісно, така модель гранично абстрактна і не враховує складні процеси сегментації ринків, диференціації продукції, утворення основ глобальної конкурентоспроможності національного виробництва в процесах виваженого розподілу функцій між великим, середнім і малим бізнесом, що є специфічним і технологічно детермінованим у кожній галузі [16]. Подальший розвиток теорії співіснування великого і малого бізнесу пов'язаний зі створенням теорії бізнес екосистем [17; 18], яка також передбачає, що свідоме планування інноваційного розвитку на корпоративному рівні здатне створити бізнес-середовище, в якому сприятливі умови для розвитку отримують різні за масштабами форми господарської активності. При цьому поширення мережевих форм координації бізнес-активності й надалі розвиває межі між великим і малим бізнесом, уможливаючи досить вільний рух між статусами «структурний підрозділ корпорації — відокремлене мале підприємство», чи навіть одночасне поєднання вигід, властивих обом таким статусам [19].

Незважаючи на те, що положення цих теорій, що актуалізують базову модель ролі малого бізнесу в наближенні суспільства до повної зайнятості, поширено згадуються в теоретичних побудовах вітчизняних авторів [4; 9-12], прикладні аналітичні розрахунки щодо оцінювання внеску малого (малого і

середнього) бізнесу в розширення зайнятості виконуються досить шаблонно та фрагментарно, вириваючи з контексту окремі аспекти функціонування малого бізнесу та не уточнюючи, як саме вони пов'язані з цільовими показниками соціально-економічного розвитку на певному його етапі в умовах певної економічної системи. Наприклад, як трактувати факти, що наводяться в статті [12], що «У середньому внесок малого та середнього підприємництва у ВВП країн Європи становить 60–70 %»? Це орієнтир, що може бути використаний для планування внеску малого бізнесу в розширення зайнятості української економіки? Чи вимагає він певної адаптації, з урахуванням відмінностей в структурі економіки України й країн, прийнятих за базу порівняння? Чи відповідно до інших характеристик функціонування малого бізнесу, наприклад, розміру факторних доходів, що він забезпечує?

Загалом, як пов'язані характеристики частки малого бізнесу в загальній чисельності зайнятих із цільовими характеристиками соціально-економічного розвитку? Саме на заповнення цієї прогалини у вітчизняних наукових публікаціях і спрямована ця стаття: вона має за мету формування і апробацію підходів до системної, кількісної оцінки того впливу, що розширення (звуження) внеску малого бізнесу у відтворення місткості сфери зайнятості має на цільові показники соціально-економічного розвитку.

Методологія. Для характеристики внеску певної групи підприємств у підвищення економічної ефективності національної господарської системи використовується показник продуктивності праці за доданою вартістю. Він розраховується як відношення доданої вартості, створеної на підприємствах певної групи за масштабами господарської діяльності, до чисельності працівників, зайнятих на відповідних підприємствах.

Для характеристики перерозподілу людського потенціалу економіки між групами підприємств з різними масштабами господарської діяльності використовуються показники питомої ваги чисельності зайнятих кожної групи підприємств у загальній чисельності зайнятих на підприємствах української економіки.

Для забезпечення порівнянності показників за різні періоди часу (ретроспективний період охоплює 2012–2022 роки) усі вартісні показники перераховані у ціни базового періоду (2012 р.) з допомогою дефляторів ВВП і доданої вартості [20]. Відповідно, усі розрахунки виконані у фіксованих на рівні 2012 р. цінах і відображають зміни лише реальних (фізичних) обсягів виробництва, масштабів створення і пропорцій розподілу нової вартості в процесі господарської діяльності українських підприємств.

Поєднання наведених кількісних характеристик дозволяє кількісно оцінювати вплив трьох основних груп чинників на динаміку розмірів доданої вартості, створюваної підприємствами України. Перший чинник — загальна чисельність зайнятих на підприємствах в Україні (характеризує тенденцію зміни загальної місткості сфери докладання праці на підприємствах України); другий — пропорції розподілу загальної чисельності працівників між підприємствами з різними масштабами господарської діяльності; третій — динаміка продуктивності праці (виробітку доданої вартості) на одного зайнятого працівника, на підприємствах певної групи за масштабами господарської діяльності. Таке представлення дозволяє побудувати формальну адитивно-мультиплікативну модель обсягів ство-

рення доданої вартості на підприємствах української економіки, що матиме такий вигляд:

$$AV = NE \times SI \times LPI + NE \times Sm \times PLm + NE \times Ss \times LPS, \quad (1)$$

де AV — сума доданої вартості, генерованої усіма підприємствами української економіки;

NE — чисельність працівників, зайнятих на усіх підприємствах української економіки;

SI — частка зайнятих на великих підприємствах у загальній чисельності працівників підприємств української економіки;

Sm — частка зайнятих на середніх підприємствах узагальній чисельності працівників підприємств української економіки;

Ss — частка зайнятих на малих підприємствах у загальній чисельності працівників підприємств української економіки;

LPI — продуктивність праці (питома додана вартість на одного зайнятого працівника) по великих підприємствах;

PLm — продуктивність праці (питома додана вартість на одного зайнятого працівника) по середніх підприємствах;

LPS — продуктивність праці (питома додана вартість на одного зайнятого працівника) по малих підприємствах;

До такої моделі застосовні базові методи факторного аналізу, зокрема метод послідовних підстановок, що дозволяє оцінити вплив кожного з наведених чинників кількісно та забезпечити узгодженість оцінок впливу: сума оцінок впливу кожного фактору дорівнюватиме фактично спостережуваному приросту залежного показника в звітному періоді, порівняно з базовим [21].

Послідовність підстановок (заміни базового значення змінної на звітне) визначається за принципом «від кількісної відносно усіх інших змінних моделі до якісної відносно усіх інших змінних» [21]. Відповідно, для наведеної вище моделі перша підстановка здійснюється стосовно загальної чисельності зайнятих, друга — стосовно пропорцій розподілу між групами підприємств з різними масштабами господарської діяльності, третя — стосовно показника продуктивності праці (виробітку доданої вартості на зайнятого працівника).

В якості ретроспективного періоду обрано 2012–2022 рр. — достатньо довгостроковий період, щоб у статистичних даних могли виявитись період, коли вплив структурних зрушень проявляється як у характеристиках абсолютних обсягів створення доданої вартості, так і в показниках інтенсивності використання факторів виробництва, зокрема таких як продуктивність праці та розміри її оплати по секторах економіки (групах підприємств з різними масштабами господарської діяльності). Проте така тривалість ретроспективного періоду обумовлює дуже різноманітний характер дії неекономічних факторів, на тлі яких фіксуються використані характеристики динаміки досліджуваних економічних показників. Відповідно, це створює проблему досягнення умов «*ceteris paribus*», бо некоректно в одному контексті трактувати динаміку продуктивності праці й абсолютних обсягів доданої вартості, наприклад, в 2017 році порівняно з 2016 роком (відносно стабільний період) і у 2020 р. порівняно з 2019 р. (період адаптації економіки до режиму глобальної пандемії COVID-19), чи 2014 р. по-

рівняно з 2013р. (рік політичної кризи та масштабної анексії росією територій України, що призвели до просто територіальної незіставної даних про абсолютні обсяги створеної доданої вартості). Відповідно, ми проводимо аналіз динаміки для кожного періоду в певному контексті, розділяючи усі пари базових і звітних періодів на дві групи: роки відносної стабільності й роки глобальних та політичних потрясінь. Це дозволяє враховувати якісно відмінні політичні чи зовнішньоекономічні умови, у яких фіксується динаміка досліджуваних показників.

Викладення основних результатів дослідження. На тлі достатньо варіативної питомої ваги зайнятих на великих і середніх підприємствах (великі втратили більше десяти відсоткових пунктів у питомій вазі, середні, в рік «пікової питомої ваги» додали майже вісім відсоткових пунктів) виділяється стабільність питомої ваги малих підприємств у загальній чисельності зайнятих: питома вага малих підприємств у загальній чисельності зайнятих залишилась практично незмінною: близько 27 %, як у 2012 р. так і в 2022 р. (рис. 1).

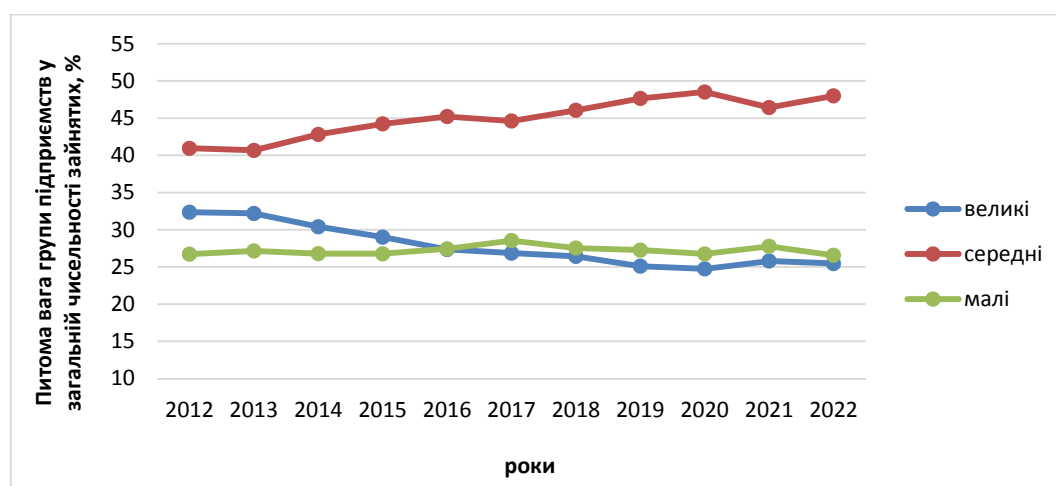

Рис. 1. Питома вага великих, середніх і малих підприємств у загальній чисельності зайнятих

Виразне зростання питомої ваги середніх за масштабами господарської діяльності підприємств свідчить про тенденцію до зменшення дивергенції масштабів господарської діяльності у вітчизняній економіці: представництво «найбільших» і «найменших» скорочується, частка «середніх» — розширюється.

Ми тлумачимо таку тенденцію як ознаку відсутності вагомих технологічних зрушень, свідчення невисокої активності підприємств щодо оновлення побудови ланцюжків постачання (supply chain) — саме за таких умов відбувається поступове «вирівнювання» розмірів підприємств в економіці, а активне запровадження нових технологій, нових способів організації бізнесу — зазвичай супроводжується посиленням диференціації масштабів господарської діяльності, зростанням різноманітності організацій за обсягами їх господарських оборотів.

Для уточнення характеру процесів, що відбуваються в групах підприємств України і проявляються протягом ретроспективного періоду, ми врахуємо також і динаміку обсягів створеної доданої вартості, яку ми згідно описаної у від-

повідної розділі методології, тлумачимо як результат дії трьох факторів: змін загальної чисельності зайнятих, змін пропорцій розподілу цієї чисельності між групами підприємств з різними масштабами господарської діяльності; нарешті змін продуктивності праці (питомої доданої вартості на одного зайнятого) в кожній групі підприємств.

На першому етапі ми проаналізуємо динаміку створюваної українськими підприємствами доданої вартості, за низку років, що характеризується відносно стабільною політичною й епідеміологічною ситуацією (2016–2019 рр.). Відокремлення цього періоду від років, коли політичні, військово-політичні, чи епідеміологічні фактори формували потужні рушійні сили економічної динаміки представляється нам абсолютно необхідним, щоб уникнути аналогічного трактування динаміки економічних показників, у періоди, коли вона визначається принципово різними факторами. Власне економічними — в роки відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації та позаекономічними, переліченими раніше — в роки масштабних позаекономічних збурень.

В якості ілюстрації застосованої нами методики факторного аналізу обрана пара років — 2017 відносно 2016 року (табл. 1). Вона ілюструє динаміку доданої вартості у порівняно стабільні роки: обидва характеризуються поступовим відновленням економіки після кризового 2015-го року. Надалі ми застосуємо аналогічну методику для узагальнення результатів за весь період відносно політичної стабільності (2016–2019 рр.) і окремо — в контексті адаптації підприємств до політичних та епідеміологічних збурень — 2014–2015 рр. та 2020–2020 рр.

Результати оцінювання впливу трьох виділених факторів на динаміку загальних обсягів доданої вартості, створеної підприємствами української економіки в 2017 р. порівняно з 2016р. наведено в табл. 1.

Найбільший вплив на динаміку спричинило зростання продуктивності праці (питомих на одного зайнятого обсягів доданої вартості), яке спостерігалось по великих і малих підприємствах. Компенсувавши зниження продуктивності по середніх підприємствах, зростання по великих і малих забезпечило зростання абсолютних обсягів доданої вартості на 27403,8 млн грн, тобто на 3,1 % базового значення (фактичного обсягу доданої вартості 2016 р.).

Також позитивно вплинуло на обсяги доданої вартості невелике зростання загальної чисельності зайнятих, що спостерігалось на підприємствах України в 2017 р. порівняно з 2016 р. — таке розширення зайнятості, яке свідчить про сприятливу макроекономічну ситуацію, забезпечило приріст обсягів доданої вартості на 1793,1 млн грн, або на 0,2 % фактичного розміру 2016 р.

А структурні зміни, зокрема зростання питомої ваги середніх підприємств, продуктивність праці на яких скоротилась, зумовили негативний вплив на обсяги створеної доданої вартості: зумовили скорочення на 5624,9 млн грн, або 0,6 % розмірів 2015 року.

Відповідно, сукупне зростання доданої вартості у 2017 році стало інтегральним результатом двох чинників з позитивним впливом і негативного впливу структурних зрушень, що разом обумовили зростання на 2,7 %.

Як бачимо, сума впливів по кожному чиннику дорівнює загальній зміні залежного показника, як щодо абсолютних розмірів приростів (скорочень), так і щодо відсотків (підсумовування відсотків коректне, оскільки в них одна база для розрахунку — фактичні обсяги доданої вартості 2016 р.).

Таблиця 1

**РОЗРАХУНКИ МЕТОДОМ ПОСЛІДОВНИХ ПІДСТАНОВОК ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ДИНАМІКИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ,
ПО ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ, 2017 Р. ПОРІВНЯНО З 2016 Р.***

	Чисельність зайнятих		Частки великих, середніх і малих підприємств у загальній чисельності						Продуктивність праці по великих, середніх і малих підприємствах						Додана вартість (ДВ), млн. грн.		Впливу фактору	
	2016	2017	2016			2017			2016			2017			2016**	2017**	млн. грн	%
Розрахунок базового і звітного значень ДВ	5801140	5812922	0,27	0,45	0,27	0,26	0,44	0,28	222,3	146,0	92,6	233,7	144,1	101,3	882871,8	906443,9	23572,06	2,7
Розрахункове значення ДВ для оцінювання впливу загальної чисельності	5801140	5812922	0,27	0,45	0,27	0,26	0,44	0,28	222,3	146,0	92,6	233,7	144,1	101,3	882871,8	884664,9	1793,095	0,2
Розрахункове значення ДВ для оцінювання впливу структурних зрушень	5801140	5812922	0,27	0,45	0,27	0,26	0,44	0,28	222,3	146,0	92,6	233,7	144,1	101,3	884664,9	879040	-5624,87	-0,6
Розрахункове значення ДВ для оцінювання впливу продуктивності праці	5801140	5812922	0,27	0,45	0,27	0,26	0,44	0,28	222,3	146,0	92,6	233,7	144,1	101,3	879040	906443,9	27403,84	3,1
Сума оцінок впливу факторів (для перевірки коректності послідовності підстановок)																	23572,06	2,7

* — напівжирним виділені значення, що підставляються на рівні звітного періоду для визначення розрахункового значення ДВ;

** — базове значення, відносно якого оцінюється вплив фактору;

*** — фактичне значення і розрахункові для оцінки впливу фактору;

Розраховано авторами за даними [22]

Серед трьох досліджених чинників явно домінувало зростання продуктивності, а саме зростання продуктивності зазнало визначального впливу позитивного приросту саме по малих підприємствах, адже саме по них продуктивність зросла найбільше (на 9,4 %), а вагома частка зайнятих на малих підприємствах, забезпечила зважування цих темпів приросту з достатньою питомою вагою (28,5 %). Відповідно, в складі позитивного впливу приблизно дві третини забезпечили малі підприємства і лише близько третини — зростання продуктивності на великих підприємствах, яке було меншим за амплітудою і зважувалось за меншою питомою вагою (оскільки частка зайнятих на великих підприємствах була менша за частку зайнятих на малих).

У табл. 2 ми звели лише результати розрахунків (фактичні й розрахункові розміри доданої вартості та абсолютні й відносні оцінки впливу факторів) для періоду 2016–2019 рр., коли політична та епідеміологічна ситуація залишалась порівняно стабільною (не обов'язково була сприятливою, проте не спостерігались імпульси, явно сильніші, за внутрішні, економічні фактори економічної динаміки, що вимагатимуть врахування їх домінуючого впливу). Вони будуть трактуватись у контексті використання внутрішнього потенціалу відновлення і зростання, що відрізняє цей період від 2014–2015 рр., коли військово-політичні фактори явно домінували, та від 2020 і 2021 років, коли пандемія COVID-19 стала провідним неекономічним фактором динаміки показників обсягів створення доданої вартості.

Так само і в 2022 р. динаміка основних характеристик діяльності підприємств, має тлумачитись, у першу чергу, саме як результат дії військово-політичних факторів (зокрема пряме руйнування агресором виробничого і знищення людського потенціалу української економіки; переміщення і мобілізація працівників; мілітаризація національного виробництва в Україні) і лише в другу чергу — як форма адаптації підприємств до діяльності в умовах воєнного часу.

У табл. 3 зведено результати аналогічних розрахунків для років, що відзначились вагомими політичними, військово-політичними чи епідеміологічними подіями, що стали вираженою домінантною серед умов господарської діяльності. Ми виділили їх не за силою впливу (питання порівняння впливовості цих чинників з коливаннями цін на енергоресурси чи валютного курсу для підприємств різних масштабів та, тим більше, різних видів економічної діяльності, ми залишаємо за межами розгляду цієї статті). Розподіл ретроспективного періоду на дві групи років здійснено виходячи з неекономічної природи чинників, що формували загальні тенденції активності підприємств: аномальна впливовість політичних, військових та епідеміологічних факторів при примушує розглядати динаміку 2012–2014 рр. та 2020–2022 рр. як прояв адаптації підприємств до впливу цих домінуючих неекономічних факторів.

За період відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації (2016 — 2019 рр.), абсолютний реальний (у фіксованих цінах 2012 р.) обсяг доданої вартості, генерованої українськими підприємствами збільшився на 19,5 %. Найбільший внесок у це збільшення забезпечили малі підприємства (по цій групі підприємств приріст дорівнював 59,7 % порівняно з 2015 р.), другий за вагомістю вплив забезпечили середні підприємства (приріст на 26,5 % порівняно з 2015 р.), а по великих абсолютний обсяг доданої вартості створений в 2019 р. став у реальному вираженні меншим за 2015р. на 1,2 %.

Таблиця 2

**АБСОЛЮТНІ, ВІДНОСНІ РОЗМІРИ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ТА ВАГОМІСТЬ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ
ЗА ПЕРІОД ВІДНОСНО СТАЛОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТА ЕПІДЕМІОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ**

	2016/2015		2017/2016		2018/2017		2019/2018		Сумарно за весь період	
	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн. за весь період	Вагомість фактору, % сукупного впливу
Вплив зміни загальної чисельності зайнятих по підприємствах усіх розмірів	-12042976,8	-1,5	1793095,1	0,2	22852734,4	2,5	64937315,0	7,5	77540167,6	49,7
Вплив структурних зрушень (перерозподілу чисельності між великими, середніми й малими підприємствами)	-9666735,8	-1,2	-5624874,1	-0,6	234856,2	0,0	-6467778,4	-0,7	-21524532,1	-13,8
Вплив зміни продуктивності праці	103669916,9	12,9	27403842,4	3,1	-65830955,1	-7,3	34755584,2	4,0	99998388,3	64,1
Сума оцінок впливу (збігається з фактичним реальним відхиленням)	81960204,3	10,2	23572063,4	2,7	-42743364,6	-4,7	93225120,8	10,8	156014023,9	19,48 % рівня базового року

Розраховано авторами за даними [22]

Таблиця 3

**АБСОЛЮТНІ, ВІДНОСНІ РОЗМІРИ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ТА ВАГОМІСТЬ ЇХНЬОГО ВПЛИВУ
ЗА ПЕРІОД ПОЛІТИЧНИХ І ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ЗБУРЕНЬ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ ПАНДЕМІЇ**

	2015/2014		2020/2019		2021/2020		2022/2021		Сумарно за весь період	
	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн	Відносний, %	Абсолютний вплив факторів, тис. грн. за весь період	Вагомість фактору, % сукупного впливу
Вплив зміни загальної чисельності зайнятих по підприємствах усіх розмірів	-67273891,3	-6,5	-6187759,7	-0,6	3726651,3	0,4	-164343780,1	-15,8	-234078779,9	48,1
Вплив структурних зрушень (перерозподілу чисельності між великими, середніми й малими підприємствами)	-6637249,6	-0,6	-1253741,6	-0,1	7086775,0	0,8	-563190,2	-0,1	-1367406,4	0,3
Вплив зміни продуктивності праці	-161709457,4	-15,6	-21160072,3	-2,2	101625478,8	10,9	-170005061,4	-16,3	-251249112,3	51,6
Сума оцінок впливу (збігається з фактичним реальним відхиленням)	-235620598,3	-22,7	-28601573,7	-3,0	112438905,1	12,1	-334912031,7	-32,2	-486695298,6	-47.0 % рівня базового року

Розраховано авторами за даними [22]

Відповідно, структурні чинники динаміки продуктивності праці мали б найбільший позитивний вплив на динаміку обсягів створеної вартості, якщо б спостерігалось виражене зростання питомої ваги зайнятих на малих підприємствах, проте насправді, цього не сталося. Відповідно, втрата потенціалу збільшення доданої вартості відобразилась у негативному впливі структурних зрушень: абсолютний розмір цього негативного впливу дорівнює майже 14 % від агрегованої оцінки за всі роки, відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації.

Такий характер впливу структурних факторів, на нашу думку, дозволяє уточнити моделі нарощення продуктивності праці по групах підприємств з різними масштабами господарської діяльності. Для малих підприємств властиве помірне зростання чисельності зайнятих (на 10,8 % за весь виділений період) і високі темпи зростання продуктивності праці (питомих обсягів доданої вартості на працівника) — 44,2 % за 2015–2019 рр.

Для середніх — високі темпи зростання чисельності (17,2 %) і помірні продуктивності (7,9 %). Для великих — скорочення чисельності (на 5,8 %) та помірні темпи зростання продуктивності (5,0 %).

Відповідно, лише малі підприємства виражають класичну схему розвитку, коли темпи зростання продуктивності випереджають темпи зростання чисельності — саме такі пропорції дозволяють очікувати довгострокового зростання, що буде гармонійно поєднуватись з процесами розвитку — підвищення як економічної, так і соціальної ефективності господарської діяльності. По середніх підприємствах спостерігаються ознаки переважання екстенсивного зростання: обсяги доданої вартості, створеної на таких підприємствах зростають більшою мірою, внаслідок розширення сфери докладання праці, а не завдяки підвищенню продуктивності. Збереження домінування (2015, 2022 р.), глобальної пандемії (2020–2021 рр.) ми спостерігаємо досить високу чутливість характеристик господарської діяльності підприємств до впливу наведених чинників (табл. 3).

В період кризового скорочення 2015р. більш еластичними виявились показники продуктивності (питомих обсягів доданої вартості на працівника) — вони зумовили скорочення обсягів доданої вартості на 15,6 %, а показники чисельності зайнятих скоротились не так помітно — усього на 6,5 %. Наведене свідчить про передбачувану реакцію підприємств: їх прагнення зберегти навіть надлишковий, виходячи з поточної кон'юнктури персонал, що звісно знижує показники продуктивності, проте спрощує процеси відновлення в разі стабілізації макроекономічних умов та подальшого зростання. Аналогічною була реакція підприємств у період пандемії (у 2020 р. вплив скорочення чисельності зайнятих на додану вартість зумовив усього 0,6 % втрат, а вплив скорочення продуктивності праці — 2,2 %; у 2021 р. — на тлі стабілізації загальної ситуації зростання чисельності зайнятих зумовило зростання доданої вартості на 0,4 %, а підвищення продуктивності праці — на 10,9 %).

А в перший рік повномасштабного військового вторгнення, реакція підприємств була діаметрально протилежною: більший негативний вплив на обсяги доданої вартості спричиняло саме скорочення чисельності, а менший — скорочення продуктивності праці, що було зумовлено навіть не вибором моделі адаптації підприємств, а характером шкоди, заподіяної війною — прямі людські втрати через мобілізацію, територіальні переміщення, зокрема, зовнішню міграцію, ставали для підприємств фактом, базовим детермінантом подальшого вибору. І здатність сектору підприємств обмежити втрати доданої вартості че-

рез скорочення продуктивності на рівні близько 16 % (що близько до рівня втрат доданої вартості через скорочення чисельності — 15,8 %) свідчить про порівняно високу адаптивність сектору підприємств у цілому.

При цьому, вразливішими щодо масштабів зайнятості та менш спроможними до відновлення виявились саме великі підприємства: у 2015 р. їх питома вага в загальній чисельності зайнятих скоротилась більше, ніж на відсотковий пункт, що свідчить, що темпи скорочення зайнятості по великих підприємствах випереджали темпи скорочення по середніх і малих підприємствах (вони втратили в цей рік майже 11 % чисельності, середні — близько 3,5 %, а малі — близько 6,5 %). Проте великі зазнали меншого скорочення продуктивності — лише на 11,3 %, проти 17,7 % по середніх підприємствах і майже 27 % скорочення продуктивності — по малих підприємствах. Ми схильні вважати, що причина меншої еластичності зайнятості сектору малих підприємств навіть не в готовності утримувати персонал за несприятливих умов (така модель просто не властива для малого бізнесу), а більшою гнучкістю форм найму та мобільністю власне персоналу: працівники, звільнені з одних малих підприємств швидше знаходять зайнятість на інших, що дозволяє в річному масштабі часу малому бізнесу демонструвати менші втрати чисельності на тлі несприятливої ситуації в економіці.

Надалі в 2020 р. малі підприємства довели свої переваги щодо резистентності до глобальних збурень: продемонструвавши аналогічні з великими підприємствами втрати чисельності (близько 2,5 %), малі забезпечили зростання продуктивності (питомої доданої вартості на працівника) на 34,2 %, коли великі втратили у продуктивності 11,8 %, а середні — 11,4 %. У 2022 р. ситуація повторилась: маючи майже однакові втрати чисельності як і великі підприємства, малі спромоглися досягти вищої продуктивності (на 3,0 %) у той час коли великі втратили у продуктивності 38,1 %, а середні — 14,6 %.

Відповідно, в періоди політичних та пандемічних збурень сектор малих підприємств виявили свою вищу адаптивність: негативний вплив на обсяги генерованої підприємствами доданої вартості з боку малих підприємств стабільно менший, ніж з боку великих і середніх, при цьому не через нижчу питому вагу у створюваних факторних доходах, а через аналогічну з великими підприємствами стійкість щодо збереження чисельності і значно вищу, порівняно з великими підприємствами стійкість щодо продуктивності (питомої доданої вартості на працівника). Здатність малого бізнесу досягати навіть зростання продуктивності праці в несприятливих умовах, на тлі політичних, військово-політичних і пандемічних збурень забезпечило помітну конвергенцію рівня економічної ефективності малого і великого бізнесу протягом ретроспективного періоду.

Висновки. Протягом ретроспективного періоду (2012–2022 рр.) основними рушійними силами структурних зрушень (зміни пропорцій розподілу загальної чисельності зайнятих між малими, середніми і великими підприємствами), були високі темпи скорочення зайнятості по групі великих підприємств, за помірного скорочення (найменшого — по мікропідприємствах і середніх підприємствах) по підприємствах усіх інших груп.

За період відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації найбільший внесок у збільшення реальних обсягів доданої вартості, генерованої українськими підприємствами забезпечував малий бізнес (малі підприємства досягли зростання на 59,7 % порівняно з 2015 р.), другий за вагомістю вплив

забезпечили середні підприємства (приріст на 26,5 % порівняно з 2015 р.), а по великих абсолютний обсяг доданої вартості створений в 2019 р. став у реальному вираженні меншим за 2015 р. на 1,2 %.

Відповідно, структурні чинники динаміки продуктивності праці мали б найбільший позитивний вплив на динаміку обсягів створеної вартості, якщо б спостерігалось виражене зростання питомої ваги зайнятих на малих підприємствах, проте насправді, цього не сталося. Відповідно, втрата потенціалу збільшення доданої вартості відобразилась у негативному впливі структурних зрушень: абсолютний розмір цього негативного впливу дорівнює майже 14 % від агрегованої оцінки за всі роки, відносно стабільної політичної та епідеміологічної ситуації.

Співвідношення динаміки чисельності зайнятих і продуктивності (питомих обсягів доданої вартості на працівника) по великим, середнім і малим підприємствам свідчить, що лише малі підприємства виражають класичну схему розвитку, коли темпи зростання продуктивності випереджають темпи зростання чисельності — саме такі пропорції дозволяють очікувати довгострокового зростання, що буде гармонійно поєднуватись з процесами розвитку — підвищення як економічної, так і соціальної ефективності господарської діяльності. По середніх підприємствах спостерігаються ознаки переважаючого екстенсивного зростання, а по групі великих підприємств спостерігаються ознаки стагнації: майже стабільні обсяги доданої вартості досягаються поєднання скорочення чисельності працівників з помірним зростанням продуктивності. По суті, йдеться навіть не про зростання продуктивності, а про збереження обсягів виробництва на тлі скорочення чисельності працівників, що власне й веде до зростання продуктивності.

Отже, в період відносно стабільної політичної ситуації, ми спостерігаємо провідну роль малого бізнесу в забезпеченні інтенсивного розвитку; тенденцію до конвергенції економічної ефективності малого і великого бізнесу; переважно екстенсивне розширення масштабів доданої вартості, створеної у середньому бізнесі; стагнацію у великому бізнесі, що виражається у збереженні приблизно сталих обсягів виробництва за поступового звуження сфери зайнятості, що веде до зростання продуктивності (показника економічної ефективності), яке, насправді, означає лише здатність зберегти сталі обсяги виробництва з використанням меншої чисельності працівників — характеристика стагнації, а не зростання чи тим більше, розвитку.

У періоди політичних і пандемічних збурень сектор малих підприємств виявили свою вищу адаптивність: негативний вплив на обсяги генерованої підприємствами доданої вартості з боку малих підприємств стабільно менший, ніж з боку великих і середніх, при цьому не через нижчу питому вагу у створюваних факторних доходах, а через аналогічну з великими підприємствами стійкість щодо збереження чисельності і значно вищу, порівняно з великими підприємствами стійкість щодо продуктивності (питомої доданої вартості на працівника).

Здатність малого бізнесу досягати навіть зростання продуктивності праці в несприятливих умовах, на тлі політичних, військово-політичних і пандемічних збурень забезпечило помітну конвергенцію рівня економічної ефективності малого і великого бізнесу протягом ретроспективного періоду.

Література

1. Дмитренко Н. В. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки. / Н. В. Дмитренко // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі. — 2007. — № 1. — С. 204 — 208.

2. Стадник В. О. Складові і чинники формування потенціалу розвитку малого підприємництва. / В. О. Стадник, О. С. Петрицька // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 12. — С. 124 — 128.
3. Білорус О.Г. Фінансові та грошово-кредитні чинники інвестиційно-інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу / О.Г. Білоус // Банківська справа. 2014. № 1. С. 14–18.
4. Волощук Н.Ю. Теоретичні підходи до дослідження сутності категорії малого підприємництва / Н.Ю. Волощук // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка. 2015. Вип. 2(2). С. 13–17.
5. Пукало О. Теоретичні проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні / О. Пукало // Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. № 4. С. 31–37.
6. Черничко Т.В. Місце та значення малого бізнесу в розвитку національної економіки Науковий вісник НЛТУ України. — 2010. — Вип. 20.4.
7. Гнатовський О.П. Ефективність запровадження та розвитку малого підприємництва в Україні / О.П. Гнатовський // Фінансист. — 2006. — № 5. — С. 17–19.
8. Заїкіна О.О. Проблеми розвитку малого бізнесу на сучасному етапі трансформації економіки України / О.О. Заїкіна // Проблеми розвитку малого бізнесу в Україні : зб. матер. конф. — К. : Вид-во УПСК. — 2006. — С. 47-51.
9. Красота О.В., Кір'єв І.С. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макроекономічної стабільності. Ефективна економіка. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8671>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.98
10. Кизим М.О., Чечетова-Терашвілі Т.М., Хаустова В.Є. Мале та середнє підприємство в Україні: особливості та проблеми розвитку. Бізнес Інформ. 2019. № 10. С. 301–317. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-301-317>
11. Лозовський О.М., Яремко А.О. Основні тенденції розвитку малого бізнесу в Україні / Економіка і Суспільство. 2017. № 13, С. 578 — 582.
12. Науменко Н.С., Грабко О.І. Мале та середнє підприємство в Україні та ЄС: аналіз і порівняльна характеристика. / Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2024, № 8, С. 18 — 34. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-51-3>
13. J.R. Hicks (1939, 2nd ed. 1946). Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory. Oxford: Clarendon Press
14. Alchian, A. A., Allen, W. R. (1977). Exchange and Production: Competition, Coordination, and Control. USA: Wadsworth Publishing Company.
15. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / пер. з англ. В. Старка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 242 с.
16. Porter M. E. The competitive advantage of nations / M. E. Porter. — New York: Free Press, 1990.
17. Moore J.F. (2006) Business ecosystems and the view from the firm. Antitrust Bulletin March (25)
18. Moore J. F. The Death of Competition: Leadership & Strategy in the Age of Business Ecosystems (англ.). New York : HarperBusiness, 1996.
19. Верба Д.В. Становлення мережевої економіки та оновлення рушійних сил макроекономічних коливань. Вчені Записки. 2022. № 26(1). С. 43–53.
20. Офіційний сайт Державного комітету статистики України, розділ «Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності», <https://www.ukrstat.gov.ua/>
21. Руська Р. В. Економетрика : навчальний посібник / Р. В. Руська. — Тернопіль : Тайп, 2012. — 224 с.
22. Офіційний сайт Державного комітету статистики України, розділ «Діяльність підприємств», <https://www.ukrstat.gov.ua/>

References

1. Dmytrenko N. V. Kryterii vyznachennia ta mistse malykh pidpriemstv v strukturi rynkovoї ekonomiky. / N. V. Dmytrenko // Visnyk Donetskoho derzhavnogo universytetu ekonomiky i torhivli. — 2007. — № 1. — S. 204 — 208. [in Ukrainian]

2. Stadnyk V. O. Skladovi i chynnyky formuvannia potentsialu rozvytku maloho pidpriemnytstva. / V. O. Stadnyk, O. S. Petrytska // Aktualni problemy ekonomiky. — 2006. — № 12. — S. 124 — 128. [in Ukrainian]
3. Bilorus O.H. Finansovi ta hroshovo-kredytni chynnyky investytsiino-innovatsiinoho rozvytku maloho ta serednoho biznesu / O.H. Bilous // Bankivska sprava. 2014. № 1. S. 14–18. [in Ukrainian]
4. Voloshchuk N.Iu. Teoretychni pidkhody do doslidzhennia sutnosti katehorii maloho pidpriemnytstva / N.Iu. Voloshchuk // Naukovi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu. Ser. : Ekonomika. 2015. Vyp. 2(2). S. 13–17. [in Ukrainian]
5. Pukalo O. Teoretychni problemy ta perspektyvy rozvytku maloho biznesu v Ukraini / O. Pukalo // Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu. 2017. № 4. S. 31–37.
6. Chernychko T.V. Mistse ta znachennia maloho biznesu v rozvytku natsionalnoi ekonomiky Naukovi visnyk NLTU Ukrainy. — 2010. — Vyp. 20.4. [in Ukrainian]
7. Hnatovskyi O.P. Efektyvnist zaprovadzhennia ta rozvytku maloho pidpriemnytstva v Ukraini / O.P. Hnatovskyi // Finansyst. — 2006. — № 5. — S. 17-19. [in Ukrainian]
8. Zaikina O.O. Problemy rozvytku maloho biznesu na suchasnomu etapi transformatsii ekonomiky Ukrainy / O.O. Zaikina // Problemy rozvytku maloho biznesu v Ukraini : zb. mater. konf. — K. : Vyd-vo UPSK. — 2006. — S. 47–51. [in Ukrainian]
9. Krasota O.V., Kiriev I.S. Osoblyvosti rozvytku maloho pidpriemnytstva v umovakh porushennia makroekonomichnoi stabilnosti. Efektyvna ekonomika. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8671>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.2.98 [in Ukrainian]
10. Kyzym M.O., Chechetova-Terashvili T.M., Khaustova V.Ie. Male ta serednie pidpriemnytstvo v Ukraini: osoblyvosti ta problemy rozvytku. Biznes Inform. 2019. № 10. S. 301–317. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-10-301-317> [in Ukrainian]
11. Lozovskyi O.M., Yaremko A.O. Osnovni tendentsii rozvytku maloho biznesu v Ukraini / Ekonomika i Suspilstvo. 2017. № 13, S. 578 — 582. [in Ukrainian]
12. Naumenko N.S., Hrabko O.I. Male ta serednie pidpriemnytstvo v Ukraini ta YeS: analiz i porivnialna kharakterystyka. / Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. 2024, № 8, S. 18–34. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2021-51-3> [in Ukrainian]
13. J.R. Hicks (1939, 2nd ed. 1946). Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory. Oxford: Clarendon Press
14. Alchian, A. A., Allen, W. R. (1977). Exchange and Production: Competition, Coordination, and Control. USA: Wadsworth Publishing Company.
15. Shumpeter Y.A. Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu / per. z anh. V. Starka. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011. 242 s. [in Ukrainian]
16. Porter M. E. The competitive advantage of nations / M. E. Porter. — New York: Free Press, 1990.
17. Moore J.F. (2006) Business ecosystems and the view from the firm. Antitrust Bulletin March (25)
18. Moore J. F. The Death of Competition: Leadership & Strategy in the Age of Business Ecosystems (англ.). New York : HarperBusiness, 1996.
19. Verba D.V. Stanovlennia merezhevoi ekonomiky ta onovlennia rushiinykh syl makroekonomichnykh kolyvan. Vcheni Zapysky. 2022. № 26(1). S. 43–53. [in Ukrainian]
20. Ofitsiynyi sait Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy, rozdil «Valovi vnutrishnii produkt vyrobnychym metodom ta valova dodana vartist za vydamy ekonomichnoi diialnosti», <https://www.ukrstat.gov.ua/>
21. Ruska R. V. Ekonometryka : navchalnyi posibnyk / R. V. Ruska. — Ternopil : Taip, 2012. — 224s. [in Ukrainian]
22. Ofitsiynyi sait Derzhavnogo komitetu statystyky Ukrainy, rozdil «Diialnist pidpriemstv», <https://www.ukrstat.gov.ua/>